

CONSIDERAȚII PRIVIND SUBORDONAREA LA NIVELUL FRAZEI ÎN DIALECTUL AROMÂN¹

MANUELA NEVACI, IONUȚ GEANĂ

1. INTRODUCERE

Lucrarea de față privește sintaxa frazei în dialectul aromân. Întrucât domeniul subordonării este unul foarte vast, ne vom rezuma la utilizările conjunctivului aromânesc în propozițiile subordonate, făcând o trecere în revistă și a utilizărilor conjunctivului în propoziții principale. Opțiunea pentru acest mod verbal se justifică prin frecvența cu care acesta este folosit în dialectul aromân, în mai multe contexte în comparație cu dacoromâna, unde concurența infinitiv–conjunctiv pare să favorizeze, cel puțin în perioadele mai recente, revitalizarea infinitivului, spre deosebire de dialectul aromân, unde folosirea infinitivului cu valoare verbală este periferică și neproductivă (Nevaci 2006: 10, Nevaci 2013: 55).

Explicația privind preferința aromânei pentru conjunctiv constă și în felul în care s-a dezvoltat acest dialect sub directa influență a limbilor balcanice, care au drept caracteristică lipsa infinitivului, ceea ce a determinat, în cazul aromânei, lipsa infinitivului cu valoare verbală (Saramandu 1984: 460).

Pornind de la valorile conjunctivului explicate de Manuela Nevaci (Nevaci 2006: 132–136), vom încerca să vedem în ce proporție se regăsesc utilizările conjunctivului în subordonate în corpusul nostru. Așa cum am menționat, vom analiza numai ocurențele conjunctivului din subordonate, nu și din principale. Redăm totuși mai jos valorile conjunctivului în principale (Nevaci 2006: 132–133):

– pentru exprimarea nedumeririi, în propoziții interogative: *Cum s-fac?* ‘Cum să fac?’

– pentru exprimarea ideii de protest, de indignare, în propoziții interogative sau exclamative: *Aclo, ți s-lă veadă ocși?* ‘Acolo, ce să-ți vadă ochii?’

– arată deliberarea, în construcții coordonate disjunctiv, în care cele două verbe sunt în opoziție semantică: *Tată, ea un cuib! S-ul xau ma s-nu-l xau?* ‘Tată, iată un cuib! Să-l iau sau să nu-l iau?’

¹ This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2523, title of the project: *Balkan-Romance Convergences in South-Danubian Romanian Dialects (BALKROM)*.

Corpusul articolului de față îl constituie textele culese din Grecia, Albania și Republica Macedonia, publicate de Nevaci (2013: 134-182), în care întâlnim graiul fărșerot, pindean, grămostean, precum și graiurile din Crușova, Moloviște și Vlahoclisura. Am inclus totodată textele culese de la aromânii din România, localitățile Camena (Tulcea), Ceamurlia de Jos (Tulcea), M. Kogălniceanu (Constanța), Palazu Mare (Constanța) și Nicolae Bălcescu (Tulcea), publicate de Saramandu (2007). Considerăm reprezentative aceste texte pentru corpusul nostru, deoarece aparțin etapei contemporane și includ toate graiurile aromânei.

Exemplele extrase din corpus păstrează sistemul de transcriere din original. Nu am excerptat toate exemplele găsite pentru o anumită situație, dar am făcut unele generalizări privitoare la frecvență. Pentru a parcurge cu o mai mare ușurință exemplele, sursa a fost indicată doar prin abrevierea autorilor (Nevaci 2013 și Saramandu 2007).

Cât privește ordinea în care am exemplificat diferitele tipuri de subordonate, am avut în vedere ierarhizarea sintactică în formă simplă (subiect-complement circumstanțial).

2. UTILIZAREA CONJUNCTIVULUI ȘI A INFINITIVULUI CU VALOARE VERBALĂ ÎN DIALECTUL AROMÂN

Așa cum am precizat, în aromâna frecvența conjunctivului este mult mai mare comparativ cu dacoromâna. Cu toate acestea, în ciuda caracterului periferic, facem câteva precizări privind modul infinitiv în dialectul aromân. Infinitivul aromânesc are forme „lungi” (toate terminate în *-ri*), moștenite din latină și corespunde celor patru conjugări din dacoromână:

Conjugarea I	/-á/ <i>cântári</i>
Conjugarea a II-a	/-ǵá/ <i>vidǵári</i>
Conjugarea a III-a	/-i/ <i>fățiri</i>
Conjugarea a IV-a	/i/ <i>fudzóri</i>
	/-â/ <i>zburári</i>

(Nevaci 2006: 162)

Infinitivul în dialectul aromân are următoarele valori (Nevaci 2013: 59):

- se poate folosi cu verbele *va*, *lipseaști*, *prindi* ‘trebuie’:

- (1)
- Nelu va mâcari.* ‘Mielul trebuie mâncat’
 - Nelu lipseaști mâcari.* (Saramandu 1984: 460)
 - Nelu prindi mâcari.*

- după verbe de mișcare, ca circumstanțial de scop:

(2) *Nâse-xcâftară s-easă a priimnare singure.* (Nevaci 2006: 141) 'Ele îi cerură să iasă la plimbare singure'

- cu aceeași valoare ca supinul din dacoromână:

(3) *S-ascumse după ușe, sum metura di arnire casa.* (Nevaci 2006: 163) 'Se ascunsese după ușă, sub mătura de măturat casa'.

Cât privește morfologia conjunctivului din aromână, acesta are o paradigmă completă, cu patru timpuri, la fel ca în alte limbi romanice (franceza, spaniola): prezent, perfect, imperfect și mai-mult-ca-perfect. Dintre acestea, prezentul și imperfectul sunt timpuri sintetice, iar perfectul și mai-mult-ca-perfectul sunt timpuri analitice².

Conjunctivul prezent are frecvență foarte mare în aromână, la fel ca în toate limbile balcanice. Marca acestui mod este conjuncția *să* (realizată și ca *si*, *s-*, *z-*), din latinescul *si*. La fel ca indicativul prezent (și din aromână, și din dacoromână), are forme tari și forme slabe. Imperfectul conjunctiv se formează cu conjuncția *să* + imperfectul indicativului verbului de conjugat.

Formele analitice de conjunctiv (perfectul și mai-mult-ca-perfectul) se formează cu prezentul, respectiv imperfectul conjunctiv al verbului *am*^o, la care se adaugă participiul verbului de conjugat. Valoarea mai-mult-ca-perfectului conjunctiv este echivalentă cu valoarea de condițional perfect.

Și prin paradigma completă a conjunctivului, aromână arată preferința pentru formele verbale compuse. Cum tiparul de forme compuse apare nu numai în limbile balcanice, ci și în unele dialecte romanice, putem spune că aromâna a dezvoltat o tendință romanică în context balcanic (Nevaci 2006: 132).

Ca valori, conjunctivul în aromână exprimă acțiuni:

- reale

Nâși s-feațiră soț, se-avină deadun. (Nevaci 2006: 132) 'Ei se făcură prieteni ca să vâneze împreună'

- ireale

S-nu avea grită, vrea s-avea ascăpată. (Nevaci 2006: 132) 'Dacă nu ar fi strigat, ar fi scăpat'

În subordonate, conjunctivul aromânesc este predicatul unor propoziții:

- subiective

Lipseaște să-îi daț ună fiile de groși. (Nevaci 2006: 134) 'Trebuie să-mi dați o mie de groși'

² Pentru o descriere detaliată a timpurilor, a formelor și a valorilor conjunctivului în dialectul aromân, precum și a preferinței aromânei pentru folosirea conjunctivului, vezi Saramandu 1984, Nevaci 2006, Nevaci 2013.

- completeive directe *Vrei casă s-adrăm.* (Nevaci 2006: 134)
- circumstanțiale de scop
 Chinsiră s-ducă tu ună hoară. (Nevaci 2006: 135) ‘Se pregătire să se ducă într-un sat’
- circumstanțiale de mod
 S-măcaș... fără ca s-minaș cățanlu di tru loc. (Nevaci 2006: 135) ‘Să mâncați fără să mișcați blidul din loc’
- circumstanțiale de timp
 Cându s-intră câtră-n hoară, țe si-x veadă oc-xi-x? (Nevaci 2006: 136) ‘Când să intre in sat, ce să le vadă ochii?’
- circumstanțiale concesive
 Până mâni s-li căftați, lă greaște, năs, nu va le-aflaș. (Nevaci 2006: 136) ‘Până mâine să le căutați, le spune el, tot nu le veți găsi’
- circumstanțiale consecutive
 Nu escu di glarile ta s-me arâdă Muta. (Nevaci 2006: 136) ‘Nu sunt dintre cele proaste ca să mă mintă Muta’
- circumstanțiale de cauză
 Feașiră numtă și părințâl’ a lui tut cu glețlu tu inimă era, s-nu hibă vără aumbră. ‘Făcură nuntă și părinții lui erau tot cu inima strânsă ca să nu fie vreo neregulă’.
 (Nevaci 2006: 136)

Pornind de la aceste exemple din bibliografie, vom încerca în cele ce urmează să vedem în ce măsură se regăsesc aceste utilizări ale conjunctivului în propoziții subordonate, pe baza corpusului de texte selectat. Desigur, avem în vedere că nici sursele inițiale consultate de noi, nici exemplele de mai jos nu-și propun să cuprindă totalitatea utilizărilor conjunctivului aromânesc în propoziții subordonate, așadar nu ne vom asuma un caracter exhaustiv.

3. SUBORDONATE CONJUNCȚIONALE PE BAZA CORPUSULUI

În corpusul nostru, am identificat următoarele tipuri de subordonate:

- subiective
 - a. *lipscăști s-u păștă oăja* ‘trebuie s-o paști oaia’ (Saramandu 2007: 6/31)
 - b. *șțeam ° că lipscăști s-fac °* ‘știam că trebuie să fac’ (Nevaci 2013: 168)

c. *lipséști s-a* ~ *únâ cânâ fârinâ di mísur* ° ‘trebuie să ai: o cană de făină de porumb’ (Nevaci 2013: 169)

d. *nu-~ amărtie sâ-l țâném nc-ís* ° ‘nu-i păcat să-l ținem închis’ (Nevaci 2013: 179)

e. *Va s-a~ angătán* ° când° eșt-tu cșgáni. ‘trebuie să ai grijă când ești în stăinătate’.

• completive directe

a. *câ nu-ávea sármâ cum s-adárâ tóra* ‘că nu avea sârmă cum să facă’ (Saramandu 2007: 7/29)

b. *vręa s-u kúrâ* ‘voia s-o omoare’ (Saramandu 2007: 10/16)

c. *ș-ej didęá s-l-ascápâ* ‘’ (Saramandu 2007: 33/34)

d. *vręa sâ-n mâcâ únâ oái* ‘voia să-mi mănânce o oaie’ (Saramandu 2007: 3/26)

e. *nu pot s-@agârșest túlă bána* ‘nu pot s-o uit toată viața’ (Nevaci 2013: 136)

g. *no ~ ațél* ° *múnti vręam* ° *s-l-avęám* ° *ti tótna* ‘noi am vrut să avem pentru totdeauna acel munte’ (Nevaci 2013: 173)

h. *Cósta... vręa s-fácâ númtâ* ‘Costa voia să facă nuntă’ (Nevaci 2013: 175)

i. *și-~ dęáde s-mácâ páni ș-caș* ° ‘și i-a dat să mănânce pâine și brânză’ (Nevaci 2013: 179)

j. *préftu nu știęá ...s-ușcrie* ‘preotul nu știa să-l scrie’ (Nevaci 2013: 181)

• completivă prepozițională

nâ erá fricâ pit ° *cále s-nu pútă țivá* ‘ne era frică să nu pățească ceva pe drum’ (Nevaci 2013: 178)

• circumstanțiale finale

a. *niđém dęáuli s-adunám* *lęámni tu páduri* ‘mergem amândouă să adunăm lemne în pădure’ (Saramandu 2007: 5/23)

b. *vęárđáli ... li bágámu* ~ *s-kárbâ* ‘urzicie...le pune să fiarbă’ (Saramandu 2007: 9/26)

c. *bađ* ~ *sári núntru // ta s-nu plâscânęiscă* ‘pui sare înăuntru ca să nu pleznească’ (Saramandu 2007: 16/10-12)

d. *l'-bágáj súlâ // ta s-nu pótâ s-fúgá kálęa* ‘i-a pus o țepușă ca să nu poată să alunece pielea’ (Saramandu 2007: 21/5-7)

e. *vini muyér̥ɕa ti prãnd° / ta s-prãndãm* ‘a venit nevasta la prãnz ca sã mãncãm’ (Nevaci 2013: 184)

g. *nęsi bveásta ř-stãtú s-m ^cã cu s-ácçã-sa* ‘merse nora ři stãtu sã mãnãnce împreunã cu soacra sa’ (Nevaci 2013: 144)

h. *no ~ cataçsim° s-avém° no ~ cumãnda* ‘noi ne strãduim sã avem noi comanda’ (Nevaci 2013: 146)

i. *s-tãrnã bveásta la pãrinte s-așteçptã pri gustiã/ pri mãcãre pãne* ‘se întoarce nora la pãrinte sã aștepte oaspeții, sã mãnãnce’ (Nevaci 2013: 154)

f. *ãpa s-bãgã ta s-Nãrbã tu un° tinÎiré* ‘apa se pune ca sã fiarbã într-o cratițã’ (Nevaci 2013: 170)

j. *s-anvãlçãști tãvãlu cu únã cãpãÖi ta s-aburçãËã mãcãreã* ‘se acoperã tava cu un capac ca sã se abureascã mãncarea’ (Nevaci 2013: 171)

k. *s-trçãți prit° únã sítã cu gúvili mãr-ta sã s-adãrã sãrmi* ‘se trece [foaia de plãcintã] printr-o sitã cu gãrile mari ca sã se facã fãrãmițe’ (Nevaci 2013: 172)

l. *s-mintçãști mãcãreã sã s-m-ãi-xi pipérÖli* ‘se mestecã mãncarea ca sã se înmoaie ardeii’ (Nevaci 2013: 173)

- circumstanțialã de timp

pãnã s-çisã nafoãrã / ředu _η _cãsã / ãpveásta cu ýrambólu ‘pãnã sã iasã afarã, řezu în casã mireasa cu mirele’ (Saramandu 2007: 6/22)

- circumstanțialã de mod

ř-lãndiçã fçórlu fãrã sã-l dukãscã mã-sa ‘ři se îmbolnãvi bãiatul fãrã ca mama sã-ři dea seama’ (Saramandu 2007: 12/1)

4. CONCLUZII

Am observat, în lucrarea de față, cã textele culese recent (secolul al XXI-lea) confirmã bibliografia de specialitate, bazatã pe texte culese începând cu sfãrșitul secolului al XIX-lea – mai ales prin studiile lui Weigand (1895), continuând în secolul al XX-lea cu texte ři analize aparținând lui Per. Papahagi (1905, 1909), Th. Capidan (11930, 932), Matilda Caragiu-Marioțeanu (1975) ři Nicolae Saramandu (1969, 1984), Manuela Nevaci (2006, 2013), printre alții.

O pondere mare a subiectivelor se construiesc dupã verbe modale (cu sensul lui *a trebui*), în exemplele excerptate. Nu am excerptat toate exemplele, însă am identificat foarte multe cu regentul *lipsçãști* ‘trebuie’.

Având în vedere textele alese de noi, ne-am fi așteptat la o frecvență mai mare a completivelor directe (ca și în dacoromână, după verbe precum *a vrea*, *a putea* sau *a ști*). Cu toate acestea, am identificat suficiente subordonate complementive directe.

Deloc surprinzătoare este însă folosirea pe scară largă a conjunctivului aromânesc în circumstanțiale, ponderea cea mai mare având-o circumstanțialele de scop (finale), după o gamă variată de verbe, după cum reiese din exemplele de mai sus. În dacoromână, propozițiile s-ar transpune fie cu conjunctivul, fie cu supinul sau infinitivul prepozițional.

Așadar, conjunctivul în dialectul aromân se folosește frecvent. În afară de modul conjunctiv, formele de conjunctiv ajută la formarea altor moduri și timpuri în acest dialect. Vitalitatea conjunctivului în aromână întărește o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic (Nevaci 2013: 55), acolo unde dacoromâna, mai ales sub influența recentă a celorlalte limbi romanice și a englezei, preferă structurile cu verb la infinitiv.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Capidan 1932 – Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București.
 Caragiu-Marioțeanu 1968 – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână*, București.
 Caragiu-Marioțeanu 1975 – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord și sud-dunăreană)*, București.
 Nevaci 2006 – Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură și valori*, București.
 Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Curs de aromână. Descrierea dialectului. Texte. Glosar*, București, Editura Universitară.
 Nevaci 2013 – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
 Sandfeld 1930 – Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.
 Saramandu 1969 – Nicolae Saramandu, *Sistemul formelor verbale compuse în aromână*, în FD, VI, 1969, p. 155–162.
 Saramandu 1984 – Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984, p. 423–475.
 Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București.
 Weigand 1894–1895 – Gustav Weigand, *Die Aromunen*, I–II, Leipzig.

CORPUS

- Nevaci 2013: – Manuela Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
 Saramandu 2007 – Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București.

CLAUSE SUBORDINATION IN THE AROMANIAN DIALECT. CORPUS ANALYSIS

ABSTRACT

This article deals with the use of the Aromanian subjunctive in embedded clauses. Starting from the description of the use of the Aromanian subjunctive in the literature of the late 19th – early 20th century, we will take a look at the way it is used in contemporaneity (field research carried out in the second half of the 20th century towards the beginning of the 21st century by Nicolae Saramandu and Manuela Nevaci). The rare use of the Aromanian infinitive with a verbal value (one of the features of the *Balkan Sprachbund*) leads to the high frequency of the use of the subjunctive where other Romance would use the infinitive. Thus, we have identified subjunctives as predicates of subject clauses, direct object clauses, prepositional object clauses, noun complement clauses and various adverbial clauses (mainly purpose and time).

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române